

УДК 159.923.2

ГЕНЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА РЕАБІЛІТАЦІЇ КОМБАТАНТІВ ІЗ ВІДДАЛЕНИМИ НАСЛІДКАМИ СТРЕСОГЕННИХ ВПЛИВІВ

Попелюшко Р.П., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

У статті проаналізовано деякі теоретичні та практичні аспекти генетико-психологічної теорії особистості як основи реабілітації комбатантів із віддаленими наслідками стресогенних впливів. Також розглянуто змістовні й ключові ознаки генетико-психологічної теорії особистості, такі як унікальність, цілісність, здатність до вираження, відкритість, активність, саморегуляція, що представлені як основні аспекти реабілітаційної роботи з комбатантами.

Ключові слова: генетико-психологічна теорія особистості, реабілітація, комбатант, стрес, травматична подія, бойова травма.

В статье проанализированы некоторые теоретические и практические аспекты генетико-психологической теории личности как основы реабилитации комбатантов с отдаленными последствиями стрессогенных воздействий. Также рассмотрены содержательные и ключевые признаки генетико-психологической теории личности, такие как уникальность, целостность, способность к выражению, открытость, активность, саморегуляция, которые представлены в качестве основных аспектов реабилитационной работы с комбатантами.

Ключевые слова: генетико-психологическая теория личности, реабилитация, комбатант, стресс, травматическое событие, боевая травма.

Popeliushko R.P. GENETIC-PSYCHOLOGICAL THEORY OF PERSONALITY AS THE BASIS FOR OF REHABILITATION COMBATANT WITH LONG-TERM CONSEQUENCES OF STRESS IMPACT

The article analyzes some theoretical and practical aspects of genetic-psychological theories of personality as the basis for of rehabilitation of the combatants remote consequences of stress influences. Also the substantial and key features signs genetic-psychological theory of personality, such as the uniqueness, integrity, capacity for of expression, openness, activity, self-regulation that are presented as the main aspects of rehabilitation of combatants.

Key words: genetic-psychological theory of personality, rehabilitation, combatant, stress, traumatic event, combat trauma.

Постановка проблеми. Участь у бойових діях необхідно розглядати як стресову подію виняткового характеру, яка може викликати загальний дистрес практично в будь-якої людини. На відміну від багатьох інших стресових ситуацій участь у війні може призвести до появи віддалених наслідків стресогенних впливів в особистісних характеристиках комбатантів.

Українські військовослужбовці, які беруть участь у військових діях на Сході України, зазнають особистісних змін під впливом таких факторів: усвідомлювання почуття загрози для життя, так званого біологічного страху смерті, поранення, болю, інвалідизації; унікального стресу, що виникає в безпосереднього учасника бою; психоемоційного стресу, пов'язаного із загибеллю товаришів за зброєю або з необхідністю вбивати; впливу специфічних чинників бойової обстановки (дефіцит часу, прискорення темпів дій, раптовість, невідомість, новизна); негараздів і позбавлень (нерідко відсутність повноцінного сну,

дефіцит води й харчування); незвичайного для комбатанта клімату та рельєфу місцевості (гіпоксія, спека, підвищена інсоляція тощо) [3].

Проблема адаптації й реабілітації комбатантів після перебування їх у бойових умовах на сучасному етапі розвитку сучасної української психологічної науки та практики стоїть досить гостро.

Процес реабілітації учасників бойових дій, які зазнали травматизації особистісних характеристик, має спрямовуватись на підкріплення захисних функцій організму й особистості комбатанта, переосмислення подій, що відбулись, і посилення механізмів психологічної адаптації. Метою реабілітаційної роботи з комбатантами, які зазнали стресогенних впливів, має бути допомога у звільненні від спогадів про минуле та від інтерпретації наступних емоційних переживань як нагадувань про травму, а також у тому, щоб військовослужбовець міг активно й відповідально увійти в сьогодення. Для цього йому необхідно знову віднайти

контроль над емоційними реакціями та визначити для травматичної події, що відбулась, належне місце в загальній тимчасовій перспективі свого життя й особистій історії.

Ключовим моментом під час роботи з віддаленими наслідками стресогенних впливів в учасника бойових дій є інтеграція того далекого, неприйняттого, жакливого й незбагненого, що з ним трапилось, у його уявленні про свій Я-образ, що неможливо зробити без поєднання фізичних (біологічних) і психічних (особистісних) складників цього образу. Ключовим у процесі реабілітації комбатантів має виступати розуміння структурно-психологічних закономірностей побудови особистості як психологічної цілісності, нерозривної єдності психіки людини, міжфункціональної психологічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з різними біологічними й психологічними аспектами формування та життєдіяльності особистості, розглядали Б.Г. Ананьев, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьев, О.Р. Лурія, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, А. Адлер, А. Маслоу, Г. Олпорт, Ж. Піаже, К. Роджерс, А. Уїлліс, В. Франкл, З. Фрейд, К.-Г. Юнг та інші вітчизняні й зарубіжні дослідники.

До проблематики, пов'язаної з наданням психологічної допомоги комбатантам, зверталися Р.А. Абурахманов, В.І. Алещенко, А.А. Боченков, О.Г. Караяні, В.С. Новиков, В.Є. Попов, Н.Ф. Феденко, С.В. Чермянин, Д. Вільсон, М. Горовіц, Дж. Келлі, Б. Колодзін, Дж. Ротор та інші науковці.

Останнім часом велика увага теоретиків і практиків приділяється вдосконаленню шляхів фізичної та психологічної реабілітації комбатантів. Однак немає достатньої кількості досліджень, що висвітлюють реабілітаційні заходи з учасниками бойових дій, в основі яких лежить симбіотичний зв'язок біологічного та особистісного. Тому дуже важливо привернути увагу науковців до дослідження генетико-психологічної теорії особистості як основи для проведення реабілітаційних заходів із комбатантами, які зазнали віддалених наслідків стресогенних впливів.

Постановка завдання. Метою статті є визначення деяких ознак генетико-психологічної теорії особистості як основи реабілітаційної роботи з комбатантами з віддаленими наслідками стресогенних впливів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У працях корифея української психологічної науки С.Д. Максименка обґрунтовано оригінальну генетико-психологічну теорію народження, становлення й

існування особистості, початком та умовами якої визнаються потреба й любов. У цій теорії особистості певне підтвердження та теоретичне обґрунтування отримала думка Г.С. Костюка про роль біологічної (фізичної) і соціальної (психологічної) спадковості у розвитку особистості. С.Д. Максименко спирається при цьому на дані сучасної генетики й культурології.

Із цілої низки теорій особистості можна виділити два шари: а) теорії З. Фрейда, Ж. Піаже, А. Маслоу, К. Роджерса та інших учених, які будують свої теоретичні передумови, спираючись на біологічний (фізичний) субстрат індивіда; б) теорії А. Адлера, В. Франкла, Е. Фромма та інших авторів, для яких вихідною є наявність соціального навчання. Наведені теорії визнають психічний розвиток як прижиттєвий процес соціалізації індивіда. На стику цих шарів очевидно постає справжня гострота питання: звідки в біологічній істоті беруться соціальні функції та як виникає соціальне становлення її як особистості?

Відповідно до цього С.Д. Максименко запропонував таке визначення: «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності й саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [2, с. 25].

За допомогою наведеного визначення С.Д. Максименко підкреслює, що особистісна природа людської психіки як вищого рівня розвитку буття, наділеного рефлексією, а отже, здатного відображати все інше буття й самого себе, втілюється та стає дійсним способом існування конкретної людини у світі.

З огляду на цю дефініцію особистості процес реабілітації комбатантів має враховувати створення нової когнітивної моделі життєдіяльності (генетико-психологічної), афективну переоцінку травматичного досвіду, відновлення почуття цінності власної особистості й здатності подальшого існування в соціумі.

Особистісність природи психіки комбатанта в процесі реабілітаційних заходів передбачає, що будь-який окремий психічний процес набуває досить складного устрою. Він має власні закономірності та якості, водночас у ньому відображається вся цілісність особистості учасника бойових дій. Тому під час діагностики віддалених наслідків стресогенних впливів необхідно вивчати окреме психічне явище (пам'ять, мислення, емоції тощо), і лише спеціальне й штучне абстрагування дає змогу психологу робити висновки щодо нього в «чистому» вигляді.

Насправді ж це завжди мислення конкретного учасника бойових дій, його емоції або будь-які інші явища. Такий вплив цілісності на конкретне явище не є чимось «дріб'язковим» чи «стороннім». Це явище визначає функціонування будь-якої психічної функції, що є особливо важливим під час урахування такого стану в реабілітації комбатантів із віддаленими наслідками стресогенних впливів [1].

У зв'язку з генетико-психологічною теорією особистості необхідно виділити певні напрями реабілітаційної роботи з комбатантами:

- підтримка адаптивних навичок Я (одним із найбільш важливих аспектів є створення позитивного ставлення до процесу реабілітації);

- формування позитивного ставлення до симптомів (зміст цього напряму полягає в тому, щоб навчити комбатанта сприймати віддалені наслідки стресогенних впливів як нормальні для тієї ситуації, яку він пережив, і тим самим запобігти його подальшій травматизації самим фактом існування цих розладів);

- зниження рівня уникнення (оскільки прагнення комбатанта уникати всього, що пов'язано з психічною травмою, заважає йому «переробити» цей досвід);

- зміна атрибуції змісту (мета цього напряму полягає в зміні змісту, який учасник бойових дій надає перенесеній психічній травмі, і в такий спосіб створенні в нього відчуття фізичного й психологічного «контролю над травмою»).

Під час проведення реабілітаційних заходів необхідно звертатись до двох фундаментальних аспектів посттравматичного розладу: зниження тривоги та відновлення почуття особистісної фізичної й психологічної цілісності та контролю над тим, що відбувається. При цьому необхідно пам'ятати, що відносини з комбатантами, у яких спостерігаються віддалені наслідки стресогенних впливів, під час реабілітаційних заходів є надзвичайно складними, оскільки міжособистісні компоненти травматичного досвіду (недовіра, зрадництво, залежність, любов, ненависть) мають тенденцію до вияву під час побудови взаємодії як із близькими людьми, так і з психологами.

З огляду на перспективність впливу генетико-психологічної теорії особистості на процес реабілітації комбатантів необхідно виділити в цій теорії такі ключові ознаки, як *унікальність, цілісність, здатність до вираження, відкритість, активність, саморегуляція*.

Під час здійснення реабілітаційних заходів унікальність цілісної структури осо-

бистості комбатанта зумовлюється, на думку С.Д. Максименка, двома основними факторами: своєрідністю динамічної взаємодії трьох основних витоків особистості (біологічного, соціального, духовного) та постійним саморухом, саморозвитком особистості, у процесі якого весь час змінюється індивідуальний візерунок особистісних проявів, набуваючи більш своєрідної й завершеної форми. Однак особистість військовослужбовця завжди залишається незавершеною, відкритою до нових змін, що й відбувається за отримання нового травматичного досвіду під час бойових дій. Незавершеність – важливий параметр особистості, притаманний їй як на початку життєвого шляху, так і на завершальному його етапі [2]. Саме «незавершеність» особистості комбатанта дає позитивний прогноз щодо здійснення заходів, спрямованих на відновлення адаптаційних характеристик особистості та збагачення позитивним фізіологічним і психологічним досвідом.

На думку С.Д. Максименка, біологічна організація людського індивіда не лише забезпечує природні потенційні можливості розвитку організму, а й створює особливий психічний стан готовності до формування особистості, внутрішнього світу людини, її духовності. Саме тому цей індивід ще до народження є унікальним і цілісним, наділеним духовністю. Водночас особистість не зумовлюється лише біологічно. Варто зважати на те, що саме по собі біологічне в особистості є продуктом, результатом і втіленням людської активності двох люблячих соціальних істот – особистостей. Отже, мова може йти про соціальну (і духовну) природу біологічного підґрунтя особистості та про нескінченний плин переходу один в одного цих атрибутивних детермінантів людського буття: біологічного, соціального, духовного [2].

Цілісність особистості «специфічно» охоплює всі структурні й динамічні вияви життя людини, як у мирний час, так і під час бойових дій. Вона зумовлюється не сумою окремих складників, а інтегрованою єдністю трьох витоків існування особистості: біологічного (кондиції фізичного здоров'я, поранення, санітарно-гігієнічні умови проживання, харчування, сон тощо), соціального (схвалення дій суспільством, відзначення командирами, соціально-психологічний клімат у підрозділах тощо) та духовного (підтримка рідних і близьких, особистісні характеристики, віра тощо). Ця складна інтеграція визначає той факт, що констатувати цілісність як атрибутивну ознаку особистості комбатанта недостатньо для її дійсного розуміння. Так, особистість

є цілісною, проте в кожній окремої людини ця цілісність своя, чимось схожа на інших та чимось принципово відмінна.

Саме таке складне сполучення матеріального біологічного, соціального й ідеального духовного зумовлює цілісність та унікальність особистості.

Здатність до вираження власного внутрішнього змісту в комбатантів виявляється в принциповій творчій сутності їх особистості як у її становленні, так і в професійній діяльності. З огляду на цю ознаку С.Д. Максименко стверджував, що якщо особистісне буття військовослужбовця є виразним, то його особистість має внутрішню й зовнішню сторони, вони перебувають у постійних взаємних динамічних переходах, при цьому домінує внутрішнє (якщо домінуючим буде зовнішнє, перед нами буде не цілісна особистість, а простий набір соціальних ролей). Активність внутрішнього світу викликає життєвий рух особистості комбатанта, у якому вона зустрічається із соціальною дійсністю.

Також важливим є питання сфер вираження особистості комбатанта. Військовослужбовець у сучасних реаліях військового конфлікту на Сході України може втілювати себе в професійній сфері (служба в збройних силах), творчості (з огляду на власні можливості та можливості підрозділу, щодо матеріального забезпечення цієї сфери), у системі комунікації (з рідними й близькими, з побратимами). Питання вибору особистістю комбатанта сфери реалізації себе є також проблемою процесу його навчання й виховання. На думку С.Д. Максименка, під час вибору сфери реалізації себе жодним чином не можна обмежуватись лише вихованням, необхідно враховувати також власні індивідуально-типологічні особливості людини, адже ними багато в чому насправді визначається схильність особистості до певної діяльності [2].

На думку С.Д. Максименка, *відкритість, незавершеність* особистості визначається, тим, що в стані дійсної особистісної активності, «на порозі» справжнього життєвого вчинку особистість завжди є непередбачуваною, оскільки нікому (у тому числі їй самій) до кінця не відомі дійсні можливості й глибини особистісної природи. Та ж духовність, яка у вигляді потенційного стану зумовлює особистість як можливість, далі, у житті, змінюється й розвивається, піднімаючи невідомі пласти природи та роблячи людину дійсно до кінця незбагненою й нескінченною у своєму становленні, що не завершується ніколи [2]. Незавершеність особистості комбатанта з віддаленими наслідками стресогенних впливів дає пози-

тивний прогноз для проведення реабілітаційних заходів. Урахування цієї непізної, проте дуже важливої ознаки особистості є абсолютно необхідною умовою під час побудови корекційних та адаптаційних заходів щодо подолання негативних віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість комбатанта, який брав участь у бойових діях.

С.Д. Максименко вважає, що *активність* особистості як її фундаментальна якість виявляється в тому, що поряд із реактивною поведінкою організму переважаючою стає активна поведінка, тобто поведінка, що спонукається власними усвідомленими цілями й мотивами. З огляду на цю ознаку під час здійснення реабілітації комбатантів із віддаленими наслідками стресогенних впливів необхідно звертати увагу на проблему мимовільності й довільності поведінки військовослужбовців, проблему керованої, детермінованої, обмеженої поведінки та поведінки вільної, свідомої. Особливо важливим є набуття особистістю комбатанта під час реабілітаційного процесу «постдовільної» поведінки. Ця поведінка є результатом взаємодії в кожній ситуації внутрішніх особистісних структур, самої ситуації та системи загальнолюдських цінностей і смислів, прийнятих людиною [2]. Реабілітаційний процес із комбатантами необхідно побудувати таким чином, щоб їх розвиток «спіраллю» та їх поведінка ніби й не регулювались, проте відповідали загальнолюдським принципам гуманізму. Таким чином, розвиток активності комбатанта розширює його особистість до духовних скарбів усього людства.

Здатність до саморегуляції, на переконання С.Д. Максименка, виступає як сутнісна ознака особистості, передбачає не просто вольове зусилля, а й перебудову смислових утворень, умовою яких є їх усвідомленість. У комбатантів нові сенси народжуються лише в процесі особливих переживань (бойові дії, поранення, полон, смерть побратима, убивство). Вищі й найбільш складні механізми саморегуляції поведінки комбатанта можуть здійснюватись лише всією особистістю – цілісною та інтегрованою.

З огляду на наведені ознаки особистості можна виокремити такі послідовні етапи становлення саморегуляції в системі інтеграції особистості:

- а) базальна емоційна саморегуляція;
- б) вольова саморегуляція;
- в) смислова, ціннісна саморегуляція [2].

Під час здійснення реабілітації комбатантів із віддаленими наслідками стресогенних впливів усі ці ознаки поняття осо-

бистості, окреслюючи її сутнісні аспекти, мають розглядатись у діалектичній єдності, у розвитку, у межах єдиного методологічного підходу.

Так, під час проведення реабілітаційних заходів у ракурсі генетико-психологічної теорії особистості необхідно враховувати, що комбатанти проявляють характерні особливості, які проявляються в таких особливостях:

- поступовому завоюванню довіри комбатанта з огляду на те, що в нього спостерігається виражена втрата довіри до світу;

- адекватному виконанню ритуалів, які сприяють задоволенню потреби в безпеці військовослужбовця;

- створенню надійного оточення для комбатанта під час проведення реабілітаційних заходів;

- підвищеній чутливості щодо «формальностей» проведення реабілітаційних заходів (відмова від стандартних діагностичних процедур перед розмовою про травматичні події);

- зменшенні дози медикаментозного лікування до початку роботи з комбатантом або її скасуванні для прояву успіху психотерапевтичного впливу;

- обговоренні можливих джерел небезпеки в реальному житті комбатанта та їхній нейтралізації [3].

Висновки. Таким чином, розроблена С.Д. Максименком генетико-психологічна теорія особистості розкриває сутність її народження, зростання й існування, у якій відображається та рефлексується весь світ людини, отримуючи імпульс для подальшого особистісного розвитку.

Також необхідно зауважити, що під час здійснення реабілітаційних заходів, у пер-

спективній основі яких перебуватиме генетико-психологічна теорія особистості, вони повинні спрямовуватись на подолання віддалених наслідків стресогенних впливів у комбатантів. Ці заходи мають ґрунтуватись на процесі безперервного моніторингу (відстеження, виявлення, аналізу, оцінки) ключових ознак особистості комбатанта, таких як унікальність, цілісність, здатність до вираження, відкритість, активність і саморегуляція.

Перспективу подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні особливостей ефективного застосування основ генетико-психологічної теорії особистості під час здійснення діагностичних, адаптаційних і реабілітаційних заходів із комбатантами з проявами віддалених наслідків стресогенних впливів, що є результатом участі зазначених осіб у військових діях на Сході України. Усе це створить унікальну перспективу для подальшого розгортання теоретичних та практичних досліджень особистості комбатантів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии) / С.Д. Максименко. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2000. – 320 с.

2. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психология особистості: [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / [С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча] ; за ред. С.Д. Максименка. – К. : ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.

3. Пушкарев А.Л. Посттравматическое стрессовое расстройство: диагностика, психофармакотерапия, психотерапия / [А.Л. Пушкарев, В.А. Доморацкий, Е.Г. Гордеева] ; под ред. Б.А. Казаковцева. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2000. – 128 с.